

ADIYAMAN YÖRESİ ATASÖZLERİ VE DEYİMLERİNDE GELİN-KAYNANA İLİŞKİSİ VE EVLİLİK KONUSU*

*Muhammet Fatih ALKAYIŞ***

ÖZET

Geniş halk yığınlarının yüzyıllar boyunca geçirdikleri denemelerden ve bunlara dayanan düşüncelerden doğan atasözleri, ulusun ortak düşünce, kanış ve tutumunu belirtir. Anlatıma renk katan deyimler ise uzun sözleri kısa ve etkili bir yolla aktarabilmemizi sağlar. Bunlar; bir toplumun yaşayış biçimi, gelenek ve göreneklere, çeşitli inançları vb. konularda ipuçları veren önemli dil malzemeleridir. Çok eski bir yerleşim yeri olan ve günümüze kadar birçok kültüre ev sahipliği yapan Adıyaman, geleneksel kültürün yoğun olarak yaşandığı bir ildir. Türkçenin çeşitli ağızlarında olduğu gibi, Adıyaman ağzında da çok sayıda atasözü ve deyim yaşamaktadır. Atasözleri ve deyimlerimizde evlilik konusunun, özellikle de gelin-kaynana ilişkisinin ayrı bir yeri vardır. Adıyaman yöresinde, gerek gelin-kaynana ilişkisini ele alan gerekse evlilik konusunu işleyen atasözleri ve deyimlere sık rastlanır. Bunların bazılarında konu üstü kapalı bir şekilde anlatılırken bazılarında da açık ve keskin bir dil kullanılmaktadır. Gelin-kaynana ilişkisini ele alan atasözleri ve deyimlerde “acımasızlık, çaresizlik, feryat, fesatlık, fırsatçılık, geçimsizlik, pişmanlık, saygı, şikâyet, talih-talihsizlik, kıskırtma” konuları işlenirken; evlilik konusunu ele alanlarda “akrabadan kız alma, bacanak sevgisi, bencillik, değer verme, evlilik sonrası davranış değişikliği, geçim sıkıntısı, gösteriş, güven, hor görme, iyi geçinme, kız alınacak aile, korku, sağlık, talih-talihsizlik, umduğunu bulamama, yeme-içme, yeniden evlenme, yiğitlik, zamanında evlenmemenin doğurduğu olumsuz sonuçlar, zenginlik” kavramları ele alınmaktadır. Bu çalışmada, konuyla ilgili olarak, Adıyaman ağzında kullanılan 34 atasözü ve 9 deyim çeviri yazı işaretleri ve Türkiye Türkçesindeki karşılıklarıyla birlikte verilmiş; aynı zamanda her biri için de kaynak kişi gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Adıyaman Atasözleri ve Deyimleri, Gelin-Kaynana İlişkisi, Evlilik Konusu.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Adıyaman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili Ve Edebiyatı, El-mek: falkayis@adiyaman.edu.tr

THE RELATIONSHIP DAUGHTER-IN-LAW AND MOTHER-IN-LAW AND MARRIAGE MATTER IN THE ADIYAMAN PROVERBS AND IDIOMS

ABSTRACT

Proverbs, which arise from what large multitudes experience over centuries and thoughts that are based on those experiences, indicates common thinkings, opinions and attitudes of a nation. Idioms, which embellish expression, help us express long statements in a short and effective way. Those are important language materials giving hints about lifestyle, traditions and various beliefs etc of a society. Adiyaman, which is an ancient city and has hosted various cultures so far, is a city where traditions still live. Like other Anatolian Turkish dialects, many proverbs and idioms live in Adiyaman dialect. Marriage and relations between daughter-in-law, mother-in-law have a particular place in Adiyaman dialect. In Adiyaman region, one can encounter many proverbs and idioms about marriage or relations between daughter-in-law, mother-in-law. Some of them express the matters implicitly but some of them use clear and sharp language. The proverbs and the idioms discussed the relations of daughter-in-law and mother-in-law include the topics “cruelty, despair, cry, sedition, opportunism, derangement, regret, respect, complement, fortune-misfortune, provocation”; in contrast, the proverbs and the idioms addressing the subjects of marriage include the topics “intermarriage, devoting of brother-in-law, selfishness, valuing, behavior change after marriage, lack of livelihood, ostentation, trust, scorn, harmony, the family getting a bride from, fear, health, fortune-misfortune, disappointment, eating-drinking, remarriage, bravery, negative results arise from not to marry in time, wealth”. In this article, in connection with the subject, 34 proverbs and 9 idioms used in Adiyaman dialect are given together with their transcription symbols; also the resource persons are indicated for each one.

Key Words: Adiyaman Proverbs and Idioms, Relationship between Daughter-in-law and Mother-in-law, Marriage Matter.

GİRİŞ

“Adiyaman, yurdumuzun Güneydoğu Anadolu Bölgesi sınırları içerisinde yer alan, geleneksel kültürün yoğun olarak yaşandığı bir ildir” (Nakiboğlu, 2001: 27). “Çok eski bir yerleşim yeri olan bu il, günümüze kadar çeşitli kültürlere ev sahipliği yapmıştır” (Yağınlı, 2006: 175). Çeşitli medeniyetleri topraklarında ağırlamış olmanın sonucu olarak ilde zengin bir kültürel yapı oluşmuş; ortaya geniş bir dil ve edebiyat malzemesi çıkmıştır. Bu malzemenin en başında da atasözleri ve deyimler gelmektedir.

Adiyaman ağzında çok sayıda atasözü ve deyim yaşamaktadır. Gelenek ve göreneklerin yoğun olarak görüldüğü Adiyaman’da, insanlar günlük konuşmalarda birbirlerine doğrudan doğruya seslenmek veya kırıcı sözler söylemek yerine; ince, imalı, üstü kapalı anlatım yollarını tercih etmektedirler. Örneğin, ustalar çıraklarını eğitirken, babalar evlatlarına öğüt verirken,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

kaynanalar gelinlerini eleştirirken çoğunlukla atasözlerinden yararlanmakta; daha çok bu yolla iletişim kurmaktadır.

Atasözleri geniş halk yığınlarının yüzyıllar boyunca geçirdikleri denemelerden ve bunlara dayanan düşüncelerden doğmuştur. Ulusun ortak düşünce, kanış ve tutumunu belirtir, bize yol gösterir. Bir atasözüyle belgelendirilen tutumun doğruluğu herkesçe kabul edilir. Anlaşmazlıklarda bir atasözü en büyük yargıdır (Aksoy, 1993 A: 15). Deyimler ise bayatlama bilmeyen özgün buluşlardır (Aksoy, 1993 B: 511). Anlatıma renk katan, uzun sözleri kısa ve etkili bir yolla aktarabilmemizi sağlayan deyimler, “güçlü bir anlatımın tanığı durumundadır” (Aksan, 2003: 36). Tarihin dilimize bıraktığı mirasın önemli bir parçasını oluşturan deyimler bir yandan eski dönemlerdeki insanların yaşayış biçimleri, inançları, olaylara bakış açıları vb. konularda bizlere çeşitli bilgiler verirken (Gündüzalp, 2008: 10) diğer yandan geçmişle günümüz arasında bir köprü kurmaktadır.

Atasözleri ve deyimler hakkında birçok kaynakta çeşitli tanımlar yapılmıştır. Bunlardan birkaçını şu şekilde sıralayabiliriz:

Atasözleri

“Uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte söz, darbimesel” (TS, 2005: 140).

“Atalarımızın, uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş özlü sözler” (Aksoy, 1993 A: 37).

“Uzun deneme ve gözlemlere dayanan düşüncelerden doğan, kesin hükümler içeren, bilgece bir tavırla öğüt verir ve yol gösterir nitelikte olan, yüzyıllar boyu sözlü geleneğin içinde beslenerek halk tarafından benimsenmiş bulunan ve de halkın ortak değer yargılarını taşıyan kalıplaşmış özlü sözlerdir” (Parlatır, 2007 A: 2).

Deyimler

“Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, ilgi çekici bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir” (TS, 2005: 517).

“Bir kavramı, bir durumu, ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce” (Aksoy, 1993 A: 52).

“En az iki söz varlığından oluşan ve gerçek anlamları dışında mecazî anlam ile pekiştirilmiş bulunan kalıplaşmış söz öbeği ya da deyiş” (Parlatır, 2007 B: 1).

“Genellikle birden çok sözcükten kurulan deyimler, seyrek olarak da tek bir sözcüğün yan anlamda kullanılmasıyla oluşabilir” (Aksan, 1996: 91).

DEĞERLENDİRME

Atasözleri ve deyimlerimizde evlilik konusunun, özellikle de gelin-kaynana ilişkisinin ayrı bir yeri vardır. “Türk atasözleri ve deyimlerinin muhteva analizi yapılacak olursa çok büyük bir kısmının aile ve akrabalık ilişkilerini ifade etmeye yönelik olduğu görülür” (Ergan, s.1). “Türk kültürünün önemli bir unsuru olan atasözleri ve deyimler, kadına yönelik kalıp yargı ve tutumları bünyesinde barındırmaktadır” (Ersöz, 2010: 168). “Bir anne olarak fedakârlık sembolü olan kadın,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

kaynana olunca, fedakâr anne bu sefer kaynanalık etmeye¹ başlar” (İspirli, 2004: 19). Atasözleri ve deyimlerimizde gelin ve kaynana arasında genel olarak bir anlaşmazlık, çekememezlik, birbirinin işine karışma ve rekabet vardır. Ayrıca, eski kaynaklarda bu sorunların yaklaşık dört bin yıl öncesine² dayandığı da bilinmektedir.

Adıyaman yöresinde, gerek gelin-kaynana ilişkisini ele alan gerekse evlilik konusunu işleyen atasözleri ve deyimlere sık rastlanır. Kimi atasözleri ve deyimlerde konu üstü kapalı bir şekilde anlatılırken kimisinde de açık ve keskin bir dille ifade edilir. Burada söz konusu atasözleri ve deyimler öncelikle alfabetik sıra ve ağız özellikleriyle birlikte verilecek ve ardından bunlarla ilgili çeşitli değerlendirmeler yapılacaktır. Atasözlerinin her biri için tanım ve kaynak kişi; deyimlerin her biri için ise tanım, kaynak kişi ve cümle içerisindeki kullanımı verilmiştir.

ATASÖZLERİ

Anasız kız olaydım, kaynanasız gelin olaydım.

Keşke hiç karışanım olmasaydı da gönlümün istediğini yapsaydım. Kimseye hesap vermek zorunda olmayıp, başıboş dolaşsaydım.

(Kaynak Kişi: TUNCER, Emik)

Arvadı kaynına, parayı koyunına güven.

İnsanın kendi karısını emanet edebileceği tek kişi kayınbiraderidir; yani karısının erkek kardeşidir. Onun dışındaki hiç kimseye güven olmaz. Para konusuna gelince; insanın kendi parasını bir başkasına emanet etmesi doğru değildir. Para, sahibinin cebinde olduğu sürece güvendedir.

(Kaynak Kişi: SUCU, Sabri)

Arvat gişiyi var sever, gişi³ arvadı sağ sever.

Bir kadın, kocasında zenginlik arar; kocasının varlıklı olmasını ister. Bir koca ise karısını sağlıklı ve dinç görmek ister, hastalandığında ona bakamaz.

(Kaynak Kişi: DİŞ, Sıtkı)

Arvattan⁴ korkmıyan, Allah’dan da korkmaz.

Kişinin en çok korktuğu kimse, kendi karısıdır. Eğer bir kişi kendi karısından korkmuyorsa Allah’tan da korkmaz. Kişinin karısından korkması iyi bir durumdur.

(Kaynak Kişi: BALCI, Ahmet)

¹ Kaynanalık etmek: 1) Kaynana geline ve damada kötü davranmak; 2) Bir yakınına gereğinden çok karışmak (TS, 2005: 1119).

² “Bunda dört bin yıl önce genç bir kadının kocasına gönderdiği çivi yazılı mektupta ‘Annenden çekiniyorum, bir an önce dön ve beni bu kadından kurtar’ dediği ortaya çıkmıştır” (İspirli, 2004: 19).

³ Gişi: Erkek eş, koca.

⁴ avrat > arvat.

Ata dörttür, dördü de haklıtır.

İnsanın anne ve babası, onun büyüğü ve atasıdır. Bunun yanında, kişinin kayınpederi ve kayınvalidesi de onun atası yerindedir ve saygı gösterilmesi gereken kimselerdir.

(Kaynak Kişi: ALKAYIŞ, Sıddık)

Bi eve bu⁵ girdi, o eve bo⁶ girdi.

Bir ailedeki kardeşlerin her biri evlenip o eve gelin getirdikten sonra kardeşler arasındaki dirlik düzen bozulur, çünkü gelinler kardeşleri birbirlerine düşürür. Ne zaman ki bir eve gelin girer, o zaman o evde huzur kalmaz.

(Kaynak Kişi: DALYAN, Gökhan Murat)

Bi it bi deriyi sürür.

Bir erkek, kazancı ne olursa olsun, evlendiği kadına bir şekilde bakar, ailesinin geçimini sağlar. Kişiyi karısı yük olmaz.

(Kaynak Kişi: CANPOLAT, Celal)

Dağ dağ üstüne olur da ev ev üstüne olmaz.

Dağ dağ üstüne olur; ama iki aile, yani gelin ile kaynana, aynı evde bir arada olmaz. İki taraf da birbirleriyle geçinemez.

(Kaynak Kişi: HANBAY, Ayşe)

Düvün evinde deve var, acılı acılı eve var.

Düğün evinde deve bile kesilse o yemek herkesi doyurmaz. İnsan kısa bir süre sonra tekrar acılır ve kendi evine gidip karnını doyurur.

(Kaynak Kişi: HANBAY, İmme)

Eşşegi sattım ki ço⁶ demeden kurtulam, geri döndü ki arhasında bi de sıpası var.

Yükünden, sorumluluğundan kurtulmak için kızımı evlendirdim; ancak bir süre sonra kızım boşandı ve yanında çocuğuyla birlikte baba evine geri döndü. Yüküm ve sorumluluğum eskisine göre daha da arttı, işim daha da zorlaştı.

(Kaynak Kişi: KALAYCI, Eşref)

Evime el girdi, canıma yel girdi.

Bir gelinin eve girmesiyle kaynananın huzuru kaçır; artık tadı tuzu kalmaz. Geliniyle birlikte oturan kaynananın adeta canına yel girer.

⁵ Buk: Gelin (DS, II, 783).

⁶ Eşşeye yürümesi için verilen bir talimat.

(Kaynak Kişi: HANBAY, İmmi)

Ël kapısı adamı ırbığın⁷ bol yerinden kıor, dar yerinden çıhardır.

Gelin olup el kapısına giden bir kız, evliliğinin ilk zamanlarında sıkıntı çekmez, kimseden kötülük görmez. Ancak zamanla gerek kocasından gerekse kocasının ailesinden çok eziyet görür. Gördüğü bu eziyetler onu yıpratır, perişan eder.

(Kaynak Kişi: TUNCER, Asiye)

Geliní gösteren duvağ, eví gösteren suvağ.

Duvak gelinin, sıva ise evin süsüdür. Bir gelinin gelin olduğu, duvağından; bir evin ev olduğu da sıvasından anlaşılır. Gelin için duvak ne ise, ev için de sıva odur.

(Kaynak Kişi: HARMANŞAH, Hatice)

Gelinin dili yoğ, kaynananın imanı yoğ.

Gelin utangaç olur, kaynanasına karşı sesini çıkaramaz. Kaynana da acımasızdır, gelinini hep çalıştırır. Koşturmaktan, zavallı gelinin canı çıkar. Aynı şekilde, bir kurumda veya iş yerinde iyi niyetli, yumuşak yüzlü memurlara idarecileri tarafından sürekli iş yüklenir, onlar da amirlerine karşı gelemedikleri için ezilir, seslerini çıkaramazlar.

(Kaynak Kişi: HANBAY, Sıdki)

Gelin, kaynananın torpađına⁸ çekermiş.

Gelin, zamanla kaynanasına benzer; onun huyuna çekermiş.

(Kaynak Kişi: HANBAY, Güllü)

Gelin köşG getirmiş, çığmış üstüne gendí oturmuş.

Gelin, kocasının evine götürdüğü eşyaları sadece kendisi kullanmış; bir başkasının istifadesine sunmamış. Bir evdeki eşyalar, o evde yaşayan tüm insanlar tarafından ortaklaşa kullanılabilmelidir. Eşlerden biri, eşyayı diğerinden esirgememelidir.

(Kaynak Kişi: ALKAYIŞ, Saadet)

Gişin dërse ‘Aşşem, ‘alem de dër paşşam.

Kocan, toplum içerisinde senin kıymetini bilir ve sana değer verdiğini gösterirse, başkaları da seni sayar ve sana değer verir.

(Kaynak Kişi: HANBAY, Güllü)

⁷ İbrik.

⁸ toprak > torpađ.

Havlının⁹ otı acı olur.

Evlilik çağına gelmiş bir erkek, amcasının veya dayısının kızı dururken, gidip elin yabancısını alır; çünkü kişiye kendi akrabası acı gelir. Onun için elin yabancısı daha tatlıdır. Kısacası, avlunun otu acı olur.

(Kaynak Kişi: TUNCER, Emik)

İlk bahtım altın tahtım, soñ bahtım suya ahtım.

İnsanın ilk bahtı, yani ilk evliliği, altından bir taht gibidir. Daha sonrakiler ise değersizdir, adeta suya akıp gider. Hiçbiri ilk bahtın yerini tutamaz, onun tadını veremez.

(Kaynak Kişi: HARMANŞAH, Hatice)

Çaldım oğlan eline, mülayim söle geline.

Kocası öldükten sonra oğlunun evinde yaşamak durumunda kalan bir kadın, gelininin hoşuna gitmeyecek sözler söylememeli; onunla iyi geçinmelidir. Aksi takdirde kaynananın o evde yeri olmaz.

(Kaynak Kişi: GÖNCÜ, Asiye)

Çarı, kocaya bahar; ona göre baş bağlar.

Kadın; kocasının otoriterliğini, yumuşaklığını anlar ve ona göre başını bağlar veya açar. Kocası otoriterse onun sözünden çıkmaz, yumuşak yüzlüyse canının istediği gibi hareket eder. Bir kurumda çalışan elemanlar, yöneticinin tutumuna göre işlerini ciddiye alır veya almazlar. Disiplinli bir idareci elemanlarına iş yaptırır, pasif bir idareci ise yaptırmakta güçlük çeker.

(Kaynak Kişi: DEMEZ, Sıdika)

Çaynanaların çaynana olduğu zamanda gelin oldım, gelinlerin gelin olduğu zamanda çaynana oldım.

Şansım hiç gülmedi, sözüm hiç geçmedi. Kaybeden, ezilen, üzülen taraf hep ben oldum.

(Kaynak Kişi: HANBAY, Ayşe)

Çırğ tene eşşegin olacağına bi tene enişden olsun yeter.

Eniştelere, yani damatlar, kendi kayınpeder ve kayınvalidelerinin işlerini seve seve yerine getirirler. Bu konuda canla başla çalışırlar. Öyle ki, bir eniştenin yaptığı işi, deyim yerindeyse kırk tane eşek yapamaz. İnsanın kırk tane eşeği olacağına bir tane enişttesi olsun daha iyi.

(Kaynak Kişi: HANBAY, Sıdika)

⁹ Avlu (avlu > havlı).

ızı kızken görme, gelinken gr; gelini gelinken görme, beşiG ardında gr.

Bir kız, gelin olduktan sonra farklılaşır; bir gelin ise anne olduktan sonra daha da farklılaşır.

(Kaynak Kişi: KARA, Fatma)

ız kısmı ombşte¹⁰ ya erde ya yrde.

Bir kız on beş yaşına kadar evlenmemişse, artık ya evlenmeli ya da ölmelidir. Bu yaştan sonra bekâr kalan bir kız yanlış işler yapar, ailesini mahcup eder.

(Kaynak Kişi: TAŞKAYNATAN, Nazire)

ñ bahtın nasıl olursa soñ bahtın da le¹¹ olur.

İnsanın ilk evliliği nasıl olursa ikinci evliliği de öyle olur. İlk evliliğinde mutlu olamayan kişi, ikinci evliliğinde de mutlu olamaz.

(Kaynak Kişi: HANBAY, Hatice)

Pirinç aşı¹² diyin kaçor, ama eline buğır aşı¹³ bile geşmor.

Bazı kızlar, daha iyi koşullarda yaşamak umuduyla koşa koşa evleniyorlar; ama umduklarını bulamayıp, eskisinden daha kötü durumlara düşüyorlar.

(Kaynak Kişi: TUNCER, Emik)

Su kıyıda kalırsa koğarmış.

Bir şey fazla bekletilirse özelliğini kaybeder. Evlilik yaşına gelmiş bir kız gecikmeden evlendirmek gerekir, yoksa evde kalır.

(Kaynak Kişi: İLİK, Lütfiye)

Tarlayı daşlı yrden, kızı kardeşli yrden al.

Taşlı tarla, suyu dışarı bırakmadığı için kurak olmaz. Kardeşleri çok olan kız ise sahipli olur ve kimse ona yan gözle bakamaz. O yüzden, tarlayı taşlı yerden; kızı kardeşli yerden almak gerekir.

(Kaynak Kişi: GÖZLEYİCİ, Abdullah)

Yağnan yarma karışır, soğan arada burışır.

İki küskün arkadaşı veya karı kocayı bir araya getirir, barıştırsın. Zamanla onlar o kadar kaynaşır ve samimi olurlar ki, sonunda kötü olan sen olursun. Bu tür işlerde zarar gören, hep arabulucu olur. O yüzden, iki kişinin arasına girmeyeceksin.

¹⁰ On beş.

¹¹ öyle, o şekilde.

¹² Pirinç pilavı

¹³ Bulgur pilavı

(Kaynak Kişi: TAŞKAYNATAN, Nazire)

Yèdí tene bacanağı bi seliye¹⁴ kómıřlar, daha da yèrímíz var dèmířler.

Bacanaklar birbirlerini çok sever ve birbirleriyle iyi anlaşırılar. Ne kadar darda olurlarsa olsunlar, birbirlerini hep idare ederler.

(Kaynak Kişi: YALÇIN, Mehmet)

Yidím kıaz etínden, osandım¹⁵ lezzetínden.

Kaynana olarak bir kere gelin getirdim; ama daha sonra gelinin dilinden ve hareketlerinden çok çektim, yoruldum. Artık bu işten bir kere ağzım yandı.

(Kaynak Kişi: TUNCER, Emik)

Yiğídím yiğíd olsun, yèrím kıaraçalının dibí olsun.

Kocam adam olsun da, varsın evim barkım olmasın. Kocam adam olduktan sonra, dışarıda karaçalının dibinde bile yatmaya razıyım.

(Kaynak Kişi: BİLEN, Müjgân)

Yiğít, sevdiğí tezzegí¹⁶ kırık sene kıoyunında daşırımış.

Yiğit insan; sevdiğini her zaman koruyan, ona en kötü zamanlarda bile sahip çıkan ve hep vefa gösteren fedakâr kimsedir.

(Kaynak Kişi: HARMANŞAH, Hatice)

DEYİMLER

Ağ bahta düşmek.

Bir gelinin anlayışlı, iyi bir aileye düşmesi; kocasıyla mutlu olması.

Örnek: Ağ bahta düşen rehet eder.

(Kaynak Kişi: ASLAN, Zekiye)

Akırabanın dadını dağmağ.

Akrabadan kız aldığı için akraba ile evliliğın ne demek olduğunu; bu işın getirisini, götürüsünü iyi bilmek.

Örnek: Biz bi kere akırabanın dadını dağmışığ.

(Kaynak Kişi: GÖNCÜ, Asiye)

¹⁴ Seleye, sepete.

¹⁵ Osan-: Usanmak.

¹⁶ Tezek, yakıt.

Bekâra ya sabır, evliye bi daha.

Bekâr adam evlenip ne yapacak? Yerinde oturup sabır çekmeye devam etsin. Asıl hak, evli adamındır. O yeniden evlenebilir.

(Kaynak Kişi: TAŞAN, Musa)

Ciğerinin¹⁷ gözünden alıp, ciğerinin gözüne vèrmek.

Bir kimsenin, kendi akrabası olan bir kızı yine kendi akrabası olan bir erkeğe alması; iki yakını birbirleriyle evlendirmesi.

Örnek: *Ne ferkı var, ciğerimin gözünden aldım, ciğerimin gözüne vèrdim.*

(Kaynak Kişi: AĞIR, Hazım)

Èl elinde èl olmağ.

Gelin olup giden bir kızın, kocasının evinde el gibi görülmesi, aşağılanması.

Örnek: *Gelincağaz niye èl elinde èl olsun ki?*

(Kaynak Kişi: ALKAYIŞ, Aysel)

Çaynanası sevmek.

Bir kimsenin ziyarete gittiği yerde yemeğe denk gelmesi üzerine, ev sahibinin misafiri buyur etmek amacıyla kullandığı bir deyim.

Örnek: *Çaynana da sevormuş, gel!*

(Kaynak Kişi: OĞUL, Nurettin)

Çurı canınan gelmek.

Bir gelinin, kocasının evine parasız pulsuz ve çeyizsiz olarak varması.

Örnek: *Çızcağaz çurı canınan gelmedi mi?*

(Kaynak Kişi: BULGU, Nazife)

Simsarda¹⁸ yükü çalmamağ.

Bir babanın, bütün çocuklarını evlendirdiği için kafasının rahat etmesi; bir kaygısının olmaması.

Örnek: *Çoğ şükür, simsarda yükümüz çalmadı.*

(Kaynak Kişi: BALTACI, Mehmet)

¹⁷ Ciğer kelimesi burada “akraba” anlamında kullanılmıştır.

¹⁸ Simsar: Emanetçi, otobüslere yolcu bindiren kişi.

Yaşlı müfîsi.¹⁹

Gece, sanki fetva verircesine kendi kocasını kışkırtıp dolduruşa getirerek, gündüz kayınvalidesinin üzerine salan gelin.

Örnek: *Yaşlı müfîsi, yaşlı müfîsi!*

(Kaynak Kişi: TUNCER, Emik)

Gelin-Kaynana İlişkisini Ele Alan Atasözleri ve Deyimler

Gelin-kaynana ilişkisini ele alan atasözleri ve deyimlerde genel olarak “acımasızlık, çaresizlik, feryat, fesatlık, fırsatçılık, geçimsizlik, pişmanlık, saygı, şikâyet, talih-talihsizlik, kışkırtma” vb. konular işlenmiştir. Kiminde gelinden kiminde kaynanadan yana şikâyetlerin dile getirildiği bu sözler, yöre insanının gelin-kaynana gerçeğine geçmişten bugüne bakış açısını ortaya koyan dil malzemeleridir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

Atasözleri

Anasız kız olaydım, kaynanasız gelin olaydım.

Ata dörttür, dördü de haklıdır.

Bi eve buğ girdi, o eve buğ girdi.

Dağ dağ üstüne olur da ev ev üstüne olmaz.

Evime el girdi, canıma yel girdi.

El kapısı adamı urbiğin bol yerinden kor, dar yerinden çıkarır.

Gelinin dili yoğ, kaynananın imanı yoğ.

Gelin, kaynananın torpağına çekermiş.

Qaldım oğlan eline, mülayim söle geline.

Qaynanaların kaynana olduğu zamanda gelin oldım, gelinlerin gelin olduğu zamanda kaynana oldım.

Yidim kaz etinden, osandım lezzetinden.

Deyimler

Akrabanın dadını dağmağ.

El elinde el olmağ.

Qaynanası sevmek.

Yaşlı müfîsi.

¹⁹ Bu deyim kaynanalar, gelinleri için kullanılır.

Evlilik Konusunu Ele Alan Atasözleri ve Deyimler

Evlilik konusunu ele alan atasözleri ve deyimlerde genel olarak “*akrabadan kız alma, bacanak sevgisi, bencillik, değer verme, evlilik sonrası davranış değişikliği, geçim sıkıntısı, gösteriş, güven, hor görme, iyi geçinme, kız alınacak aile, korku, sağlık, talih-talihsizlik, umduğunu bulamama, yeme-içme, yeniden evlenme, yiğitlik, zamanında evlenmemenin doğurduğu olumsuz sonuçlar, zenginlik*” vb. kavramlar işlenmiştir. Kiminde gerçeklerin yalın bir dille verildiği kiminde de mizahî bir anlatımın kullanıldığı bu sözler, yöre insanının evliliğe bakışını, evlilik öncesi ve sonrası karşılaşılabilecek sıkıntılara karşı tutumunu yansıtan ifadelerdir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

Atasözleri

Arvadı kaynına, parayı koyunına güven.

Arvağ gişiyi var sever, gişi arvadı sağ sever.

Arvağtan korhmiyan, Allah'dan da korhmaz.

Bi it bi deriyi sürür.

Düvin evinde deve var, acıh acıh eve var.

Eşşegi sahtım ki ço dëmeden kurtulam, geri döndi ki arhasında bi de sıpası var.

Gelinî gösşeren duvağ, evi gösşeren suvağ.

Gelin köşG getirmiş, çıhmış üşüne gendi otirmiş.

Gişin dërse 'Aşsem, 'alem de dër paşşam.

Havlinın otı acı olur.

İlk bahtım altın tahtım, soñ bahtım suya ahtım.

Karı, kocaya bağar; ona göre baş bağlar.

Kırh tene eşşegin olacağına bi tene enişden olsun yeter.

Kızı kızken görme, gelinken gör; gelini gelinken görme, beşiG ardında gör.

Kız kısmı ombêşte ya erde ya yërde.

Öñ bahtın nasıl olursa soñ bahtın da éle olur.

Pirinc aşı diyin kaçor, ama eline buğlur aşı bile geçmor.

Su kuyıda kalırsa koğarmış.

Tarlayı daşlı yërden, kıızı kardaşlı yërden al.

Yağnan yarma karışır, soğan arada burışır.

Yedi tene bacanağı bi seliye komışlar, daha da yërimiz var demışler.

Yiğidim yiğid olsun, yërim karaçalının dibî olsun.

Yiğit, sevdiğî tezzegi kırh sene koyunında daşirmış.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Deyimler

Ağ bahta düşmek.

Bekâra ya sabır, evliye bi daha.

Ciğerinin gözünden alıp, ciğerinin gözüne virmek.

Çürü canınan gelmek.

Simsarda yükü kalmamağ.

SONUÇ

Adıyaman ağzında kullanılan atasözleri ve deyimler arasında gelin-kaynana ilişkisi ve evlilik konusunu ele alanlar, oldukça dikkat çekici özelliklere sahiptir. Çarpıcı anlatımlarla ortaya konan bu sözlerde yöre insanının gelin-kaynana ilişkisi ve evlilik konusuna bakışı gizlidir. Gelin-kaynana ilişkisini ele alan atasözleri ve deyimlerde “*acımasızlık, çaresizlik, feryat, fesatlık, fırsatçılık, geçimsizlik, pişmanlık, saygı, şikâyet, talih-talihsizlik, kıskırtma*” konuları işlenirken; evlilik konusunu ele alanlarda “*akrabadan kız alma, bacanak sevgisi, bencillik, değer verme, evlilik sonrası davranış değişikliği, geçim sıkıntısı, gösteriş, güven, hor görme, iyi geçinme, kız alınacak aile, korku, sağlık, talih-talihsizlik, umduğunu bulamama, yeme-içme, yeniden evlenme, yiğitlik, zamanında evlenmemenin doğurduğu olumsuz sonuçlar, zenginlik*” kavramları ele alınmıştır. Türk insanının yaşam tarzı, gelenek-görenek ve hayat algısını ortaya koyan bu sözler, yalnızca dil açısından değil, aynı zamanda sosyolojik açıdan da incelenmesi gereken önemli unsurlardır.

Çeviri Yazı İşaretleri:

‘a	: Arapça ع sesi
è	: e-i arası bir ses
C	: c-ç arası bir ses
ğ	: Ğ sesi
G	: g-k arası bir ses
í	: ı-i arası bir ses
ħ	: boğaz h 'si ح
ħ	: hırıltılı h خ
ķ	: tonsuz, art damak k ünsüzü ق
ñ	: damak n 'si ك
P	: p-b arası bir ses
ţ	: t-d arası bir ses ط

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Kısaltmalar

- C. : Cilt
 DS : Derleme Sözlüğü
 s. : Sayfa
 TDK : Türk Dil Kurumu
 TS : Türkçe Sözlük
 vb. : ve benzeri

KAYNAK KİŞİLER

- TUNCER, Asiye; Ev Hanımı, Vefat, Adıyaman.
 TUNCER, Emik; Ev Hanımı, Vefat, Adıyaman.
 HANBAY, Ayşe; Ev Hanımı, Yaş 68, Adıyaman.
 HANBAY, Güllü; Ev Hanımı, Vefat, Adıyaman.
 HANBAY, İmami; Ev Hanımı, Vefat, Adıyaman.
 HANBAY, Sıdkı; Emekli Öğretmen, Yaş 65, Adıyaman.
 HARMANŞAH, Hatice; Ev Hanımı, Vefat, Adıyaman.
 İLİK, Lütfiye; Ev Hanımı, Yaş 75, Adıyaman.
 ALKAYIŞ, Aysel; Ev Hanımı, Yaş 52, Adıyaman.
 ALKAYIŞ, Saadet; Ev Hanımı, Yaş 56, Adıyaman.
 BULGU, Nazife; Ev Hanımı, Vefat, Adıyaman.
 AĞIR, Hazım; İşçi Emeklisi, Yaş 77, Adıyaman.
 OĞUL, Nurettin; Terzi Ustası, Yaş 46, Adıyaman.
 TAŞAN, Musa; Esnaf, Yaş 42, Adıyaman.
 DİŞ, Sıtkı; Palancı (Çulcu), Vefat, Adıyaman.
 ASLAN, Zekiye; Ev Hanımı, Yaş 67, Adıyaman.
 GÖNCÜ, Asiye; Ev Hanımı, Yaş 85, Adıyaman.
 GÖZLEYİCİ, Abdullah; Emekli Zabıta Memuru, Yaş 73, Adıyaman.
 YALÇIN, Mehmet; Hububat Alım Satımcısı, Yaş 55, Adıyaman.
 TAŞKAYNATAN, Nazire; Ev Hanımı, Vefat, Adıyaman.
 BALCI, Ahmet; Emekli Belediye İşçisi, Yaş 60, Adıyaman.
 BALTAÇI, Mehmet; İş adamı, Yaş 50, Adıyaman.
 DEMEZ, Sıdika; Ev Hanımı, Vefat, Adıyaman.
 KARA, Fatma; Ev Hanımı, Vefat, Adıyaman.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 8/9 Summer 2013

- KALAYCI, Eşref; Emekli İşçi, Yaş 54, Adıyaman.
CANPOLAT, Celal; Değirmenci, Yaş 58, Adıyaman.
DALYAN, Gökhan Murat; Öğretim Üyesi, Yaş 33, Adıyaman.
ALKAYIŞ, Sıddık; Berber, Yaş 55, Adıyaman.
SUCU, Sabri; Emlakçı, Yaş 81, Adıyaman.

KAYNAKÇA

- AKSAN Doğan, Türkçenin Sözcüğü, Engin Yayınevi, Ankara – 1996.
-----, Türkçenin Gücü, 6.baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara – 1999.
-----, Her Yönüyle Dil, 2.baskı, TDK Yayınları, Ankara – 2003.
AKSOY Ömer Asım, Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1, İnkılâp Yayınları, İstanbul – 1993 A.
-----, Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2, İnkılâp Yayınları, İstanbul – 1993 B.
----- ve diğerleri, Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler I – II, 4.baskı, TDK Yayınları, Ankara – 2009.
ALKAYIŞ M. Fatih, Adıyaman Ağzında Atasözleri ve Deyimler, Öncü Kitap, Ankara – 2012.
-----, “Adıyaman Ağzında Kullanılan İki Enklitik Edatı: *ke*, *o*”, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 4, Sayı 6, Haziran – 2011.
----- ve DOĞAN Ahmet Turan, “El-Ferec Ba’de’ş-Şidde’de Geçen Deyimler”, Turkish Studies, Volume 6/3 Summer – 2011.
AYVERDİ İlhan, Misalli Büyük Türkçe Sözlük, 3cilt, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul – 2005.
DEMİR Nurettin ve YILMAZ Emine, Türk Dili El Kitabı, Grafiker Yayınları, 3.baskı, Ankara – 2006.
DERLEME SÖZLÜĞÜ, I-XII. cilt, TDK Yayınları, Ankara – 1993.
DEVELLİOĞLU Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi, 29. baskı, Ankara – 2009.
DLT – DİZİN, TDK Yayınları, cilt IV, Ankara – 1999.
ERGAN Nevin Güngör, “*Türk Atasözleri ve Deyimlerinde Aile ve Akrabalık Anlayışı*”, Türk Kültürü Kongresi Bildirileri C.II, turkoloji.cu.edu.tr.
ERSÖZ Ayşe Günindi, “*Türk Atasözleri ve Deyimlerinde Kadına Yönelik Toplumsal Cinsiyet Roller*”, Gazi Türkiyat, Bahar 2010 sayı 6.
EKER Süer, Çağdaş Türk Dili, 6.baskı, Grafiker Yayınları, Ankara – 2010.
GÜLENSOY Tuncer ve ALKAYA Ercan, Türkiye Türkçesi Ağzları Bibliyografyası, 2.baskı, Akçağ Yayınları, Ankara – 2003.
GÜLSEVİN Gürer, “Anadolu Ağzlarında Etnik (Boysal) Özellikler ve Çepni Ağzları Üzerine”, www.turkishstudies.net, Volume 4/3, Spring – 2009.
GÜNDÜZALP Selim, Deyimler ve Öyküleri, C. I, Zafer Yayınları, İstanbul – 2008.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

- GÜNAY Esra Gülin, Adıyaman – Merkez, Kâhta, Gerger, Samsat Yöresi Ağzı (İnceleme-Metin-Sözlük), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ–2008.
- İSPIRLİ Serhan Alkan, “Atasözlerimiz, Deyimlerimiz ve Manilerimizde Gelin Kaynana İlişkisi” Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi (ESOSDER), Temmuz 2004 C.3 s.9.
- KARAAĞAÇ Günay, Türkçenin Söz Dizimi, Kesit Yayınları, İstanbul – 2011.
- KARAHAN Leyla, Anadolu Ağzılarının Sınıflandırılması, TDK Yayınları, Ankara–1996.
- , Türkçede Söz Dizimi, Akçağ Yayınları, 13. baskı, Ankara – 2008.
- NAKİBOĞLU Sadi H., Adıyaman ve Yöresi Ağzıları, Niğde Üniversitesi Yayınları, Niğde–2001.
- NALBANT Mehmet Vefa, Türkçe Enklitik Edatı IA, V.Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri, cilt II, s.2157-2174, TDK Yayınları, Ankara – 2004.
- PARLATIR İsmail, ATASÖZLERİ, Yargı Yayınevi, Ankara – 2007 A.
- , DEYİMLER, Yargı Yayınevi, Ankara – 2007 B.
- , Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, 2.baskı, Yargı Yayınevi, Ankara – 2009.
- REDHOUSE SÖZLÜĞÜ, Redhouse Yayınevi, İstanbul – 1990.
- ŞAVK Ülkü Çelik, Kırgız Atasözleri, TDK Yayınları, Ankara – 2002.
- TÜRKÇE SÖZLÜK, TDK Yayınları, Ankara – 2005.
- YAĞINLI Ahmet Âkil, Adıyaman Ağzı ve Kültürü, Adıyaman Belediyesi Yayınları, Adıyaman – 2006.
- ZÜLFİKAR Hamza, Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler, TDK Yayınları, Ankara – 1995.

İnternet Kaynakları

- www.adiyaman.gov.tr, Adıyaman Valiliği Resmi İnternet Sitesi.
- <http://tdkterim.gov.tr>, Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, Türk Dil Kurumu.
- <http://www.tdkterim.gov.tr>, Tarama Sözlüğü, Türk Dil Kurumu.
- <http://tdkterim.gov.tr>, Türkiye Türkçesi Ağzıları Sözlüğü, Türk Dil Kurumu.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

